

Gender og arkæologisk samfundsanalyse

Hvorfor bør der være genderforskning i dansk arkæologi?

Af Marie Louise Stig Sørensen, University Senior Lecturer, Department of Archaeology, University of Cambridge

Dette indlæg argumenterer for, at vi har brug for gender i dansk arkæologi, hvis vi vil lave god forskning. Hvis gender marginaliseres på grund af dets nære tilknytning til kønspolitik eller forkastes, fordi det ikke kan ses, så formindsker vi også vores muligheder for at studere de forhistoriske samfund. Gender er et grundlæggende aspekt af hvorledes samfund fungerer og dermed en del af vore studier!

Introduktion

I sidste nummer af Arkæologisk Forum skrev Toubro Hansen om, hvorfor dansk arkæologi ikke har været interesseret i at inddrage et eksplicit genderperspektiv. Hun fremhæver blandt andet den tydelige forskel, der er inden for dette område imellem Danmark og det øvrige Skandinavien og lande såsom England og Tyskland, og hun foreslår, at to faktorer har været af betydning for den holdning, der præger dansk arkæologi. Den ene faktor er den nære forbindelse, som ofte antages at være imellem gender og feminisme – en forbindelse, der gør det muligt at forkaste gender af politiske grunde, medens den anden faktor måske kan beskrives som en teoretisk konservatisme, som kunne være en følge af det snævre fagmiljø.

I det følgende skal jeg forsøge at bygge videre på Toubro Hansens oplæg ved at understrege nogle af de grundlæggende argumenter for, hvorfor dansk arkæologi har brug for at udvikle en mere konstruktiv forståelse af gender. Der er flere måder at begrunde betydningen af genderforskningen, og blandt de centrale argumenter finder vi både nogle, der er baseret på kønspolitik, og andre der har deres rod i fortolkningsmæssige krav. Toubro Hansens analyse viser, at en argumentation, der bygger på samtidspolitiske krav og ligestillingspolitik ikke vil fremme interessen for gender, og det er derfor væsentligt at være opmærksom på, at der også er andre og lige så centrale argumenter. Jeg skal derfor her blot skitsere, hvilke forståelsesmuligheder vi mister, hvis gender ikke

indgår blandt vores analytiske begreber, og hvilke følger det har for, hvorledes vi kan forholde os til og fortolke forhistoriske samfund. Det er i den forbindelse værd at fremhæve, at stillingstagen og fornyelse ligger indenfor vores fælles faglige ansvarsområde. Det betyder ikke, at vi ukritisk skal acceptere alle teoretiske strømninger, eller at begreber såsom gender, kan gøres lige relevante for alle vores analyser og arbejdsområder; men det bør medføre, at vi føler os fagligt forpligtede til at være opmærksomme overfor nye argumenter og debatter, og at vi er åbne overfor muligheder, der kan berige vores engagement med fortiden.

Biologiske og sociale køn

Det er ikke selvklart, hvad gender betyder, og forskellen imellem betegnelserne 'sex' og 'gender' debatteres fortsat (e.g. Gilchrist 1999). Det er imidlertid almindeligt at bruge sex til at referere til biologiske karakteristika, som på et generelt niveau drejer sig om forskelle i menneskers reproduktive evner og ydre kønsorganer. Betegnelsen 'biologisk sex' bruges nu i stigende grad til at referere til disse karakteristika, eftersom analyser i stigende grad har henledt vores opmærksomme på, hvordan sex også har en både erfaringsmæssig og kognitiv dimension ('the social dimension of sex'). I modsætning hertil blev begrebet gender udviklet som en betegnelse for den socialt konstruerede forståelse af forskelle imellem mennesker på basis af formodede eller/og observerede forskelle imellem kroppe og dertil knyttede ideologiske opfattelser af roller og

adfærd (for yderligere forklaring af gender arkæologi og dens teoretiske udvikling henvises til Sørensen 2000). Gender refererer dermed til et grundlæggende aspekt af, hvorledes et samfund opfatter sig selv. Det er derfor selvklart, at genderanalyse ikke kun drejer sig om kvinder, men derimod stræber mod at analysere, hvorledes grundlæggende opfattelser af gender påvirker samfundets organisation. Med andre ord 'Gender is not just women and men – it is a result of the ways we live together and construct a universe around us. Gender is an inconsistent, but permanent part of history and life' (Sørensen 2000: 7).

Gender som samfundsanalyse

Arkæologiske genderanalyser sigter derfor mod at belyse, hvorledes disse grundlæggende opfattelser af forskelle imellem mennesker udtrykkes i et samfunds selv-ideologi og i dets opfattelse af betydningen af disse forskelle, og hvorledes de skal praktiseres. Genderanalyser er således samfundsanalyser, og de sigter mod at studere, hvorledes forskellene imellem mennesker konstrueres kulturelt, og hvorledes dette påvirker fordelingen af rettigheder og ressourcer. Centrale spørgsmål inden for den arkæologiske genderforskning har derfor i høj grad netop drejet sig om, hvorledes de forhistoriske samfund ' fungerede '? Den palæolitiske genderforskning har således viet megen opmærksomhed til argumenter om arbejdsdeling og resourcefordeling (se for eksempel artiklerne i Hager 1997). Et andet centralt emne har været de mekanismer, hvorigennem samfund regulerer sig selv og skaber normer og traditioner. Her har opmærksomheden især fokuseret på den indsigt i samfundsnormer, som detaljerede analyser af gravpladser kan give (se artikler i Moore and Scott 1997). I de senere år er stigende opmærksomhed også blevet rettet mod de strukturelle relationer imellem gender og alder for eksempel artikler i Sofaer Derevenski 2000) og betegnelsen 'life-cycle' bruges til at fokusere på, hvordan enkeltindividets genderidentitet skifter og omformuleres i løbet af dets livsforløb. Ikono- grafiske og andre figurlige fremstillinger er også

blevet gjort til genstand for megen opmærksomhed, eftersom visuelle repræsentationer er et meget effektivt ideologisk medie og derfor kan bruges til at skabe fælles opfattelser af rollefordelinger og til at legitimere forskelle imellem menneskene i et samfund (se for eksempel artikler i Wright 1996 og Nelson 1997).

Uanset periode og data kan genderperspektivet bruges til at fokusere analyserne på, hvorledes samfund konstruerer kulturelle opfattelser af grundlæggende forskelle imellem mennesker, og hvorledes disse forskelle kommer til udtryk i genderideologier. Der drejer sig for eksempel om opfattelser af, hvad der er den korrekte forståelse af forskellen imellem mænd og kvinder, regulative mekanismer og processer (for eksempel at nogle aktiviteter eller materialer kun er tilgængelige for nogle grupper i samfundet, straf etc.) samt hvorledes dette udtrykkes i materiel kultur. Gender er samfundsafhængig, og samfundets organisation og karakter påvirkes af dets genderideologi. Det betyder, at mange aspekter af samfundets form og karakter er påvirket af dets genderideologi. Vi kan derfor ikke udføre kulturhistoriske eller samfundshistoriske analyser uden at inddrage gender.

Samtidig har både etnografiske case studies, historiske studier og erfaring fra vores egen tid tydeligt illustreret, hvorledes genderrelationer og ideologier kan forandres. I de sidste 20 år er det blevet stadigt tydeligere, at gender hverken er en stabil eller permanent struktur. Tværtimod, gender er en diskursiv struktur, der opstår og formuleres som del af både samfundets kontinuerlige forandring og dets dertil knyttede behov for selv-bekræftelse og -forståelse. Gender eksisterer ikke, gender skabes! Denne kvalitet ved genderbegrebet er af helt grundlæggende betydning, eftersom det er her, vi finder den centrale begrundelse for at inddrage gender i vores analyser af samfundet. For det arkæologiske studie betyder denne indsigt, at gender fremfor at være en forudsigelig social relation er blevet til en nødvendig del af vores studieobjekt.

Et par eksempler

På baggrund af den genderforskning, der er foregået indenfor forskellige fag er det nu klart at vi, hvis vi sigter mod at studere for eksempel forskellen imellem samfundet i den tidlige jernalder og samfundet i bronzealderen, må forsøge at inddrage gender analyse. Tag som eksempel den forskel, vi mener at observere imellem et bronzealderssamfund af enkelte gårde eller små klynger af gårde, som flytter rundt i begrænsede landskaber og jernalderens landsbyagtige samfund med dets krav om fælles ansvarsområder. Bag sådanne modeller ligger en forhistorisk virkelighed, hvor mennesker indgik i forskellige konstellationer og hvor samfundets opfattelse af, hvad der var passende roller for forskellige slags mennesker, var afgørende for, hvordan beslutninger laves og aktiviteter organiseres. Hvis vi ikke kan isolere og udforske disse forskelligheder, så bliver vores forhistorie en usikker blanding af beskrivelser af teknologiske og materielle forandringer og historiske eller etnografiske analogier. Det er selvklart, at vi allerede bringer sociale fortolkninger til det forhistoriske studie. I eksemplet overfor brugte jeg begreber så som landsby og gård, som anvendes i almindelighed, men som ikke desto mindre indebærer antagelser om bestemte sociale enheder og økonomisk organisation.

Mangel på synlighed bruges imidlertid ofte som en kritik af gender, og det er let at sige, at man ikke kan inddrage gender i vores analyser fordi vi ikke kan 'se' gender. En sådan holdning kan imidlertid udfordres fra to forskellige angrebsvinkler. Det er således, at mange af de sociale kvaliteter, som vi tilskriver forhistoriske samfund – rang, klasse, hierarki, kriger, høvding, familie – ikke kan ses som sådan, men skal udledes af, hvorledes forskellige handlinger foregik og hvordan genstande blev brugt. Mangel på synlighed er derfor ikke en legitim grund til at udelade et forskningsperspektiv. Kritikken er imidlertid også baseret på en mangelfuld forståelse af, hvad gender refererer til, eftersom den reducerer gender som kulturel praksis til at være en materiel manifestation. Det

problematisk ved denne fokusering på vores evne til at se gender er, at vores opmærksomhed tages væk fra begrebets analytiske dimension og bliver i stedet erstattet af en falsk problematisering af det arkæologiske studieobjekt. Gender kan udforskes, og vi kan og skal udvikle vores teoretiske og metodiske instrumenter således at dette muliggøres.

Vi kan bruge ovenstående eksempel til bedre at belyse denne udfordring. I dansk arkæologi lægges der ofte megen vægt på byggetekniske forskelle imellem bronzealder- og jernalderhuse, ligesom forandringerne i husenes relative størrelse og indretning også fremhæves. Forskellene imellem enkelte gårde og landsbyer beskrives og diskuteres også regelmæssigt. Der indgår samtidig kun megen lidt diskussion af disse forskelles samfundsmæssige konsekvenser. Der er imidlertid mange grundlæggende sociale og økonomiske forskelligheder imellem disse samfund, der også må inddrages. Bronzealderens spredtliggende gårdkomplekser udgjorde for eksempel økonomiske produktionsenheder af en hel anden karakter end de, der formodentlig opstår i landsbylignende samfund, hvor flere enheders behov skal koordineres og varetages. Bebyggelsesformen, samt agerbrugets organisation i de to samfundsformer som vi sammenligner her, kan endvidere bruges til at indikere, at kernefamilien var produktionsenheden i bronzealderen, medens mere komplicerede sociale arrangementer opstår i løbet af jernalderen. Konkret betyder det, at vi i bronzealderen kan forvente, at mænd og kvinder på forskellige alderstrin fik tildelt og påtog sig til dels overlappende arbejdsopgaver, og at disse i høj grad afspejlede gruppens sammensætning og årets forløb. Når bronzealderhusene ikke indeholder utvetydige gender-indikatorer betyder det derfor ikke, at gender er irrelevant, men derimod at den kulturelt konstruerede opfattelse af genderrelationerne ikke medførte en statisk og solid opdeling af hvor og hvem, der udfører en række rutineprægede daglige aktiviteter. Det er derfor specielt interessant, at de samtidige grave afspejler en klar opfattelse af forskel imellem mænd og kvinder i forbindelse med

deres påklædning og eventuelle gravgaver, samtidig med at denne genderdistinktion tilsyneladende ikke uddybes igennem forskellige gravritualer. Jernalderens landsbylignende samfund repræsenterer en anden social dynamik, idet kernefamilien til stadighed fragmenteres af andre mulige sociale relationer. I disse samfund bliver nye former for arbejdsfordeling mulig, for eksempel ved at mænd eller bestemte aldersgrupper kan være fælles om eller indbyrdes hjælpe med høsten etc., samtidig med at kravet til husholdningen kan skifte. I jernalderen ser vi derfor i mange områder, at husholdningen fra at være 'under et tag' opdeles i en række funktionsenheder med den oplagte mulighed for indbyrdes rangordning af betydningen af de forskellige aktiviteter, og dermed også af de mennesker, der udfører dem. Der er da også i keramikken tegn på nye måder at servere mad med deraf følgende antydninger af forskelle imellem de, der serverer og de, der serveres for (Webley forthcoming). Disse betragtninger kan og bør føres videre, men det er ikke mit formål her at skitsere mulige genderanalyser af bronzealderens eller jernalderens samfund, men derimod blot at antyde, hvorledes vores arkæologiske data ikke alene muliggør genderanalyse, men også har brug for de samfundsmæssige perspektiver, som dette vil bibringe faget.

Gender og materiel kultur

Behovet for samfundsanalyse af – og for opmærksomhed omkring – hvorledes gender, som en grundlæggende samfundsstruktur, er en kulturel konstruktion og derfor en del af samfundets udvikling og forandring, er en af de væsentligste begrundelser for, at arkæologi skal udvide sin opmærksomhed overfor dette aspekt af samfundet. En anden betydningsfuld årsag finder vi i den rolle, materielle genstande har i et samfund. De senere års teoretiske diskussion har i stigende grad gjort det klart, at materiel kultur er en aktiv og skabende komponent i samfundsopbygningen. Vi har traditionelt forholdt os til genstande som udtryk for typologi, som daterende genstande og som materialisering af forskellige former for værdi og kvaliteter (for eksempel at en ting er sjælden, import, rang, kvindesmykker etc.). Det er imidlertid vigtigt at

'oversætte' disse betydninger til andre slags formuleringer og at arbejde med at gennemskue hvad materiel kultur er, og hvilket partnerskab, den skal tilskrives i forskellige sociale processer. Genstande skabes og bruges indenfor meningsfulde rammer, de laves med hensigter og dannes i dialog med forestillinger om, hvem de skal bruges af, hvornår og hvordan. Og det er her, at gender kommer ind i billedet. Gender kommunikerer netop mest tydeligt igennem brugen af materiel kultur. Det er ved at lære den 'rette' brug af forskellige genstande, at man også lærer, hvordan man selv er placeret i samfundet, eller med andre ord, hvem man er socialt. Der findes mange arkæologiske eksempler på, hvorledes den materielle kultur indgår og bliver et medium både for gender og for omformulering af bestående genderarrangementer. En analyse af hvorledes smykkerne anbringes på kvindernes kroppe i gravene fra Højgravskulturen i Centraleuropa viser for eksempel, at der er et fælles overordnet skema, som udtrykkes i to former for kvindelig udsmykning (en hvor smykkerne er arrangeret omkring overkroppen og en, hvor de er arrangeret omkring hofterne), og at disse to former følges i alle lokalområderne på trods af forskelle i smykkernes udformning (Sørensen 1997). Dette eksempel viser imidlertid samtidigt, hvorledes den materielle kultur er en del af samfundsmæssige forandringsprocesser, eftersom smykkeformer, såsom nåle og armbånd, senere anvendes af mænd.

Den materielle kultur er altid både i brug og under forandring, den inddrages i og bidrager til processer og handlinger. Vi bruger for eksempel vielsesringen til at symbolisere ægteskab, men dermed kan ringen også bruges til at udtrykke at ægteskabet er ovre. Det er derfor tildels gennem brugen af genstande at forskelligt konstituerede grupper (slægt, alder, gender, etnisk tilhørsforhold) kan deltage i sociale dialoger om identitet og dertil hørende rettighedskrav og forpligtelser. Der er adskillige fortolkningsmæssige følger af dette perspektiv. Smykker skal for eksempel ikke alene opfattes som udtryk for status og værdi, men må også analyseres om en del af de identitetsskabende handlinger, idet de gennem deres brug skaber

forskelle og ligheder imellem mennesker og grupper. Våben i grave og våben i depoter har heller ikke nødvendigvis samme samfundsmæssige betydning, idet både deres egen status (i.e. om de opfattes som aktive eller passive/døde) og deres tilknytning til enkeltindividet i modsætning til gruppen kan forandres imellem forskellige kontekster. På samme vis er lerkarrets funktion til tider mere afslørende end dets dekoration, idet forandringer i dens form kan tyde på nye arbejdsprocesser og dermed forandringer i husholdningens struktur. Det er også muligt at foreslå, at store forandringer og innovation, såsom introduktion af agerbrug eller metalhåndværk, skaber perioder, hvor samfundets opfattelse af sig selv, inklusivt dets genderideologi, forandres og fornyes, eftersom de bestående forhold ikke kan bibeholdes (e.g. Sofaer Derevenski og Sørensen 2002). Agerbruget vil for eksempel medføre nye arbejdsrutiner som er i konflikt med de bestående, og gruppen skal gradvis nå til enighed om hvem der nu påtager sig hvilke pligter og den sociale rolle, der følger med disse pligter.

Litteratur

Gilchrist, R. 1999
Gender and Archaeology. Contesting the Past. London: Routledge.

Hager, L.D. (ed) 1997
Women in Human Evolution. London: Routledge.

Moore, J. og E. Scott 1997
Invisible People and processes: Writing gender and childhood into European archaeology. London: Leicester University press.

Nelson, S.N. 1997
Gender in archaeology. Analyzing Power and Prestige. Walnut Creek: Altamira press.

Sofaer Derevenski, J. 2000
Children and Material culture. London: Routledge.

Sofaer Derevenski, J. og Sørensen, M.L.S. 2002
Becoming cultural: society and the incorporation of bronze. In B. Ottoway and E. C. Wager (eds.) *Metals and Society.* 117-121. Oxford: BAR International Series 1061.

Genderanalysens bidrag til dansk arkæologi

I det ovenstående har jeg forsøgt at sammenkoble teoretiske og konkrete fortolkningsmæssige begrundelser for et mere bevidst genderperspektiv. For at dette perspektiv kan føre til en virkelig konstruktiv udvikling af vores forskning, er det imidlertid yderst vigtigt, at gender forstås som et analytisk begreb, der sigter mod udforskning af samfundsmekanismer og forandring. Det betyder, at hvis man forkaster gender som en del af vores analytiske begreber på grund af dets tilknytning til kvindebevægelsen eller feminismen, så formindsker man samtidigt vores muligheder for at udføre en social analyse af forhistoriske samfund. For dansk arkæologi er det reelle spørgsmål, der skal tages stilling til, derfor ikke om kvinders rolle i forhistorien kan udforskes, eller hvordan man skal forholde sig til feminismen, men derimod om vi er villige til at arbejde mod et mere nuanceret samfundsorienteret studie af fortiden.

Sørensen, M.L.S. 1997
Reading Dress: the construction of social categories and identities in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology* 5.1: 93-114.

Sørensen, M.L.S. 2000
Gender Archaeology. Cambridge: Polity Press.

Webley, L. (I tryk)
Iron Age Households: Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC-AD 200. Århus University Press.

Wright, R.P. (ed.) 1996
Gender and Archaeology. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.